

Jāns Kross, nesatricināmais centrs

JĀNAM
KROSAM
100

Mārja Unduska

Bērniem ir brīnišķīga īpašība pieņemt lietas tādas, kādas tās ir. Tāpēc man bērniībā šķita dabiski, ka tēvs augām dienām sēž pie grāmatas vai rakstāmmašīnas, bet mamma braukā apkārt ar mašīnu un kārto lietas, aizved, atved un darbojas, gluži kā tāds asteorīds ap stāzvzvaigzni.

Reiz mums uz mājām bija izsaukts santehniķis, un mans piecgadīgais brālis uzmanīgi noraudzījās, kā tēvocis uz tualetes grīdas noņemas. Kad caurule bija salabota un strādnieks aizgājis, brālis gribēja no mammas izdibināt, kur tad šis tēvocis strādā. Mamma skaidroja, ka cauruļu labošana jau arī ir šī tēvoča darbs. Taču tad brālis vaicāja: bet kur viņš dara savu īsto darbu, nu, kur viņš raksta?

Mūsu tēvs savā mūžā laikam nesalaboja nevienu cauruli. Tomēr ar apgalvojumiem, ka viņš nekad nav strādājis nekādu roku darbu, jābūt piesardzīgam. Galu galā viņam savos labākajos gados garas dienas un mēnešus nācās vest raktuvēs ogles vai ķieģeļu fabrikā celt maisījumu, vai ar zirgu iet mežā un gāzt kokus. Tomēr ap viņu virmoja praktiskas nevarības aura. Varbūt mamma Ellena¹ to pat mazliet kultivēja, lai pamatotu savu nerimtīgo rosību un maskulīnākas ievirzes uzdevumu pārņemšanu. Visādā ziņā Ellena stāstīja, ka, pārcēlies dzīvot pie viņas, Jāns apmēram otrajā dienā aiz mājas pie šķūņa grasījies skaldīt plītij malku un ar pirmo vēzienu iecirtis sev kājā. Varbūt vaina bija cirvī, jo skaldīšanas pieredzei taču Jānam vajadzēja būt? Vai varbūt viņam bija radusies alerģija pret zināmiem darbiem? Tā, kā reizēm ir ar lapsenēm – ja tev iedzel vienreiz, nav ne vainas, bet nākamajā reizē dzeluma vieta piepampst, un trešajā reizē var izraisīties pat dzīvībai bīstams stāvoklis. Tātad – varbūt dažas nodarbes Jānam atgādināja viņa fiziskā darba pilnos lēģera un izsūtījuma gadus, kas, pēc viņa nostāstiem, bija gandrīz apskaužami spilgti, bet kuru atkārtšanās būtu izrādījusies dzīvībai bīstams alergēns.

---

1 Ellena Nīta (1928–2016) – igauņu rakstniece un tulkotāja, Jāna Krosa sieva no 1958. gada.

Bērnībā Jāns bijis izlutināts puika, padzīvojušu vecāku vēlais, vienīgais dēls, mātes nerimstošās sajūsmas objekts. Kāds sens Krosu kaimiņš, kurš bērnībā dzīvoja vienā mājā ar Jāna ģimeni, vēl pašlaik atceras savu vecāku nopelnošās runas par to, kā Krosa kundze jau diezgan lielo lamzaku pavadījusi uz skolu – Jāns gājis pa priekšu ar tukšām rokām, viņa māte, nesot Jāna skolas somu, metru aiz muguras. Bet no otras puses – Jāns no mājām dabūja arī kārtīgu slīpējumu un abu vecāku pilnīgu nodošanos viņam. Cilvēkberna samaitātība vai nesamaitājamība viņā acīmredzot ielikta jau no paša sākuma, un ļoti labs sākums nemaz nevar samaitāties. Gan jau zināmu spītību vai nepacietību Jānam līdzī varēja iedot audzināšana, tomēr diez vai kaut kas būtu mainījis viņa pēc dabas holērisko raksturu.

Tēvs stāstīja, ka, sākot studēt Tartu Universitātē un pirmo reizi dzīvojot pastāvīgu dzīvi, viņa īres istaba bijusi neaptveramā nekārtībā un to uzkopt viņš pamazām iemācījies tikai tad, kad viņu uz to pamudinājusi šāda haosa satriektā līgava. Jānam vienkārši trūka agrākas aiz sevis savākšanas pieredzes.

Tomēr savā ģimenes dzīvē viņš traucējoši nevīžīgs nebija. Es neatceros, ka aiz viņa būtu vajadzējis vākt netīras zeķes vai ko citu tamlīdzīgu. Protams, vienā laidā kaut kur bija pazudusi kāda vajadzīga grāmata vai manuskripta daļa, un tad māte uz garām stundām iedziļinājās meklēšanā, pie viena atrodot ne vienu vien citu pazudušu papīru. Tēvu pašu mājas miera interesēs bija gudrāk meklēšanā neiesaistīt, jo neatrašana varēja viņu par daudz saērcināt. Ellena zināja: labāk klusi un mierīgi attiecīgo lietu atrast pašai un tad liksmi pasniegt pie rakstāmgalda sēdošajam Jānam. Un būt pateicīgs Jāns patiešām prata.

Jānam nepatika ne vadīt, ne būt vadītam. Šādu attieksmi acīmredzot nostiprināja dzīve padomju apstākļos, kur būt priekšniekam nozīmēja piederēšanu komunistiskajai nomenklatūrai. Tāpat viņš katrā iespējamā laikā un gadījumā distancējās no militārās sfēras. Jau 1938. gadā, pēdējā klasē, viņš nolēma atturēties no nokļūšanas armijā un vēlākos gados – karā, kas bija visai komplikēts mērķis. Jāna sākumskolas liecībā vienīgais “apmierinoši” starp visiem pārējiem “labi” bija sportā (“labi” arī bija augstākā atzīme) un ģimnāzijas gatavības apliecībā vienīgais “labi”, iemaldījies starp “ļoti labi”, bija mācību priekšmetā ar nosaukumu “valsts aizsardzība”. Esmu visai droša, ka savā mūžā viņš neuzvilka nevienu formas tērpu, izņemot cietumnieka mundieri. Uzpleči viņu neiekvēlināja.

Jāns reiz stāstīja, ka agros puikas gados savācis priekšmetus no dažādām dzīvojamās istabas virtēm, sasējis ar auklu garās virtenēs un novietojis pie sienām. Konstrukcijai viņš pievienojis velkamās auklas, kuras kā stari saplūda viņa saujā. Kad sistēma bija gatava, Jāns nostājās pie istabas durvīm, jo tur pavērās visperfektākais pārskats, un auklas parāva. Atskanēja dārdiens-grāviens-blikšķis-šķindoņa un pēc tam izsauciens no mātes mutes, kura bija uzradusies istabas durvīs aiz brīnumberna Jāna muguras. Jāns pats par sava eksperimenta izdošanos juta neprātīgu prieku. Viņa tēvs cerēja no viņa izaudzināt krietnu inženieri, un tvaika mašīna patiešām interesēja arī dēlu Jānu. Bet tikpat daudz viņa auklas paraušanas eksperimentā var meklēt nākamā romānu rakstnieka aizmetņus. Tomēr pieaugušā Jāna ārpusliteratūras dzīvē vēlme savākt visus pavedienus tikai savās rokās neizpauās.

Jānam bija ārkārtīgi pozitīva attieksme pret bērnu dabūšanu. Ir trīs svarīgas lietas, kas igauņu tautai jādara mērķtiecīgi: jādomā, jānoturas, jāvairojas, viņš mācīja vecumā, un katrs pēcnācējs bija gaidīts un

slavēts. Taču bērnu audzināšanas praktiskajā sfērā viņš personīgi labāk neiejaucās. Ar to es domāju dažnedažādus ikdienas soļus, no kādiem lielā mērā sastāv dzīve ar maziem un arī lielākiem bērniem un kuros tik pašsaprotami piedalās mūsdienu tēvi. Taču mamma Ellena no tēva Jāna neko tādu nekad nemaz negaidīja, par pieprasīšanu nerunājot. Mamma bija pietiekami gudra, lai novērstu dažādas spriedzes un pārpratumus, kas varētu rasties uz ģimenes uzdevumu dalīšanas bāzes. Viņa uzņēmās uzdevumu risināšanu, deleģējot tos tālāk tiklojumam, ko veidoja tantes. Proti, mums parasti bija kāds, kas palīdzēja uzkopt, pieskatīt bērnus un gatavot ēdienu.

Tomēr Jānam ne reizi vien vajadzēja sadzīvot ar zīdaiņa činkstēšanu, bet man šķiet, ka mamma iespēju robežās centās viņu no tā pasaudzēt, iecelot tēvam klēpī tikai jauku, mierīgu bērneli. Ucināties ar mazuļiem Jāns mācēja. Viņam patika ar bērniem mierīgi un laipni tērzēt, un viņš ļoti labi prata arī galīgiem knauķiem iemācīt vērot pasauli. Sevišķi viņš novērtēja sarunas ar mazliet lielākiem bērniem un visvairāk laikam ar Ēriku, kurš agri sāka runāt un lasīt un bija ārkārtīgi pozitīvs un zinātkārs, kas tēvu sajūsmināja. Mūsu ģimene labprāt atcerējās stāstu par to, kā tik tikko divus gadus vecais Ēriks pie brokastu galda pārlēja pienu no vienas krūzes otrā tā, ka puse izlija. Jāns reaģēja, tēvišķīgi sakot: “Ērik, mēs ceram, ka vairs tu tā nedarīsi.” Bet Ēriks atbildēja: “Jūs ceriet, es liešu.” Šāda agrīna dēla neatkarība un verbālās spējas tēvu ārkārtīgi valdzināja.

Nāk prātā Jāna dzejolis: “Mazais mani sauca: / Nāc, apskaties, cik skaista vabole! / Man bija darīšanas ar svarīgām domām, / un es viņam atbildēju: / Skaties viens. Viņa jau nebūs skaistāka, ja mēs to skatīsimies kopā. / Un jutu, ka meloju. (Atdz. Laimonis Kamara, Literatūra un Māksla, 17.06.1971.)

Tas ir visnotaļ autobiogrāfisks dzejolis. Skatīšanās kopā ar tēvu bieži gadījās arī man. Jāns bija brīnišķīgs tēvs gadījumā, ja darbošanās ar bērnu viņam bija garīgi interesanta, bet viss beidzās, kolīdz vienai pusei plīsa pacietība. Ja sākās idēšana un dīkšana, kas taču gadās vienā laidā, tad vērsties pie Jāna nebija jēgas. Turklāt viņam bija apbrīnojama spēja izslēgt sevi no ikdienišķā trokšņa un sēdēt pie sava galda, iegrimušam darbā arī tad, kad apkārt valdīja skaļa kņada. Šādā situācijā viņš atbildēja tikai par savu domu gājienu un lidojumu un darbojās pavisam citā dimensijā.

Gados, kad bērnu un trokšņa ģimenē bija visvairāk, mūsu vecāku darbistaba gluži vienkārši bija no iekšpuses aizslēdzama. Protams, šajā istabā pie sava galda bija vieta arī mammai, kura bija gatava ik brīdi stāties sava rakstošā vīra aizsardzībā. Darbistabā labi varēja dzirdēt skaļos būkšķus, kad enerģijas pārpilnie pirmsskolas vecuma dēli lielā ātrumā skrēja augšā pa trim pakāpieniem (darbistaba atradās mazliet augstākā līmenī arī telpiski), taranēdami aizliegto teritoriju. To rakstnieks Jāns izturēja, ja vien atskaitām dažus pie kārtības saucošus rēcienus. Par ko mazais Mertens sūdzējās mammai: “Tētis taista tik šausmīgu balsi un saka visādus briesmīgus dirsvārdus...”

Pēc daudziem gadiem un laikam tiešām tikai vienu reizi gadījās tā, ka, viesodamās pie vecākiem, gribēju savu apmēram četrus mēnešus veco meitiņu uz stundas ceturksni atstāt sava tēva gādībā. Uzliku Marionu uz gultas un lūdzu vectēvam Jānam pieskatīt, lai bērnam viss būtu labi. Nu, gan jau es dzirdēju, ja viņa nokritis, pilnīgi nevainīgi teica vectēvs Jāns, uz brīdi atraudams skatienu no galda.

Savus zīmējumus vai tekstiņus es vispirms rādīju tēvam, kurš acumirkli un bez kurnēšanas lika darbu pie malas un iedziļinājās manu sasniegumu pētīšanā. Parasti viņš pateica kaut ko atzinīgu vai drīzāk lika atskanēt izbrīna saucieniem: skat ko! vai oho!, kam noteikti sekoja kāds precizējošs komentārs vai jautājums, vai priekšlikums. Visumā tēva piezīmes bija iedvesmojošas un cēla pašapziņu. Mammai parasti bija “mežonīga steiga” un viņas priecīgajā uzslavā bija mazāk satūra.

Arī vaboļu skatīšanās kopā ar tēvu gadījās bieži, jo sevišķi vasarā. Viņam patika pastaigāties, salikušām rokas uz muguras un ar galvu mākoņos jeb savu romānu varoņu cīņiņos, taču viņš vienmēr bija gatavs apbrīnot papardes ziedu vai kailgliemeža ceļu pāri bērزلapes cepurītei.

Reiz Hīumā, divatā pastaigājoties pa krūmiem aizaugušu meža plavu, uzgājām labu baraviku vietu. Tā kā mums līdzī nebija ne groza, ne maisa, tad sēņu tvertni izveidojām no manas gaišās lietusjakas, sasiēnot tās piedurknes un apakšmalas par osām. Tēvam neradās ne mazākās pārdomas par to, vai sēnes nesaņojās apgērba gabalu. Prioritātes viņam bija skaidras, un šajā gadījumā tā, protams, bija sēņu raža – pilna jaka ar baravikām. Tēvam patika iet sēnēs arī vienatnē ar savām domām. Viņš paņēma no virtuves nazi un plastmasas maisiņu, uz vairākām stundām pazuda Kasari salas kadiķos un pēc tam atgriezās, laimē starodams un pārnesdams milzīgu daudzumu lielāku un ļoti lielu sviesta beku, pa starpu arī pa kādam “knibulim”. Spriežot pēc manas pieredzes, garīgas ievirzes vīrieši mīl tieši lielas sēnes, ar kurām bieži vien nevar iesākt neko citu kā likt kompostā. Bet sievietes, kuru komanda rosījās virtuvē, protams, bija goddevīgas gan pret Jānu, gan viņa glumo beku milzīgo ražu, un, negribēdamas viņu ar ironiju skumdināt, cik nu laiks ļāva, centās sēnes tīrīt un sacept mērcē, kas savukārt nozīmēja negaidītu papildu pienākumu jau tā noslogotajā dienas plānā.

Par Jāna sarunām ar saviem bērniem varētu veidot četras atsevišķas rubrikas², jo viņam tomēr bija individuāla pieeja katram sarunu partnerim. Ja vērsos pie viņa ar kādu jautājumu, kas attiecās uz mācību darbu, viņš bija gatavs meklēt atbildi, jo sevišķi gadījumā, ja tas interesēja arī viņu pašu. Viņa interešu loks bija universāls, ne tikai uz humanitāriju centrēts. Viņa atbilžu meklējumos reizēm iekļāvās gari ekskursi dzīves pieredzē un grāmatu gudrībās. Viņš bieži šķīra vaļā Igaunijas padomju enciklopēdiju, *Brockhaus*, *Larousse* vai kādu citu avotu, allaž atklājot arī kaut ko saistošu viņam pašam. Tēva atmiņu džungļi bija samērā bezgalīgi, un zināšanām, viņaprāt, bija neizmērojama vērtība.

Jāns nebija praktisks cilvēks, bet ļoti labi tika galā arī nepraktiski. Viņa harisma piesaistīja palīdzīgas rokas, un, lai tas notiktu, nekāda īpašā piepūle nebija vajadzīga. Sibīrijas izsūtījumā viņa glābēja un appuišotāja bija revolucionāre Alma Vārmane. Jāns daudz un nemitīgi pūlējās gara frontē, un ar labu intuīciju apveltītas sievietes to prata novērtēt un bija gatavas mazgāt viņa veļu un vārīt viņam kartupeļus. (Alma reiz stāstīja, kā uzlikusi vārīties tupeņus un teikusi Jānam, lai nokāš ūdeni, kad tie būs izvārījušies. Tad Jāns jautājis, kā viņš sapratīs, ka kartupeļi ir gatavi.)

2 Jānam Krosam ir četri bērni – valodniece un tulkotāja Kristīna Rosa (dz. 1955) no laulības ar Helgu Rōsu, māksliniece un rakstniece Mārja Unduska (1959), politiķis un uzņēmējs Ēriks Kross (1967), producers un fotogrāfs Mertens Kross (1970).

Tomēr daži vienkārši, praktiski darbi Jānam ļoti patika, protams, tādi, kuru laikā netraucēti varēja risināt savu domu. Viņam patika ar izkapti pļaut gārsas mūsu Hīumā augļu dārzā (tiesa, nopļauto sagrābt ne). Viņam patika rudenos vākt augļus zem vecajām ābelēm un tad pie garā virtuves galda mizot un griezt, un blīvā kārtā likt uz tilla aizkara, ar ko bija pārvilkts žāvējamais rāmis, un, protams, to darot, dzert kafiju vai vīnu un sarunāties ar pārējiem. Lai piepildīto rāmi pēc tam paceltu virs plīts žāvēties. Viņam patika kopā ar Ellenu mijkrēslī pirtspriekšā pēc ilgas ābolu lasīšanas un šķirošanas spiest sulu (Ellenai bija ābolu smalcinātājs) un viņš allaž prātoja, kā varētu izmantot brūno, blīvo masu, kas palika pāri. Vai nodibināt mazu rūpalu un kaut ko no tās ražot? Kaut kā stulbi tik labu lietu vienkārši izmest!

—

Manā skolas gadu atmiņu kladē tētis Jāns ierakstīja šādas rindas: “Tavs draugs Alberts Šveicers par sevi esot teicis: jaunībā viņam bijusi kāda diena, kad viņš juties tik ārkārtīgi laimīgs par to, ko pieredz dzīvē, ka, šo emociju vadīts, devis sev solījumu nodoties kalpošanai cilvēcei. Lai Tēv arī izdodas pieredzēt tādu dienu. Tādas dienas. Un lai Tēv pietiek spēka savu solījumu pildīt. Ja esi tādu devusi. Tēvs.”

Kalpošana cilvēcei bija arī viņa ētiskais princips un kredo, kaut gan viņš ar to nelielījās, savukārt godbijība pret dzīvību laikam viens no faktoriem, kas izslēdza dienestu karalaukā. Tomēr karstā vasarā viņš Hīumā virtuvē ar kaismīgu un nepagurstošu sistemātiskumu varēja ar mušu pletni nosist 366 mušas (netālu no mums bija kolhoza govju kūts ar simtgalvu ganāmpulku, kas ik vakaru gāja garām mūsu mājai, un tas arī bija iemesls mušu invāzijai karstā laikā) un vest rūpīgu uzskaiti, taču vabolei uz grīdas vai takas viņš tišuprāt nekad virsū nekāpa.

Kalpošana cilvēcei bija ideāls, kas stipri dzīvoja viņā un vairumā viņa romānu varoņu, kaut gan viņš ar labpatiku ņirgājās par misijas izjūtu kā švītīgu un pārāk uzbāzīgi jūteliģu rīcības dzinuli un savu ikdienas nodarbi drīzāk sauca par pasaules labošanu. Jāns pasauli laboja tā, kā cilvēks ceļ savu māju: katru dienu mazlietiņ, un gatava tā netop nekad, vienmēr vēl ir kaut kas darāms. Reizēm – pasaules atklāšanas procesā – atrodi zem grīdas brantu, taču tad slimo grīdu sadedzini un turpini labticībā, ka caur tavu darbu pasaule kļūs par labāku vietu.

—

Daža sieviete ar attīstītu taisnīguma izjūtu ir jutusi Ellenai līdzī vai izteikusi pārmetumus par viņas pašai dziedzīgo Jāna appuīšošanu. Vai Jāns bija patriarhs? Viņš taču Ellenai neizteica nekādas pavēles. Viņa saziņas stils drīzāk bija tāds: “Būtu briesmīgi jauki tagad iedzert ar tevi vienu tasi kafijas...” Un tad mamma uzvārīja viņiem abiem kannu labas, stipras kafijas un uzsmērēja arī pāris sviestmaizes. Tomēr Jāns varēja arī iebrēkties: “Kur, PIE VELNA, atkal pazudušas manas piezīmes?!” Taču tas bija teikts nevis kā pavēle, bet retorisks jautājums. Un Ellenai bija visgudrāk ķerties pie tā risināšanas... Jānam trūka vajadzības būt kontrolējošam un izrīkojošam ģimenes galvam. Savās mājās viņš nebija ne priekšnieks, ne alfa tēviņš, tomēr... stop! Nerēķināties ar viņu jau nu gan nevarēja! Tas, ka pret viņu tiek justs respekts, viņam bija pašsaprotamība. Viņam vispār nevajadzēja cīnīties ne par savu pozīciju, ne tiesībām ģimenē, tās tik un tā bija primāras. Viņam nebija raksturīga šaursirdība, un viņš nekautrējās būt laipns, maigs un pateicīgs pret Ellenu, kad pazaudētie papīri bija atrasti. Vai izteikt atzinību saimniecēm par garšīgām pusdienām. Viņš gribēja rakstīt, un viņa ģimene, pateicoties Ellenai, bija labākā iespējamā vide strādāšanai. Man šķiet, ka ar mašīnu

viņš neiemācījās braukt tieši tādēļ, lai nerastos nekādi ar transportēšanas vai remontēšanas tēmām saistīti pienākumi. Plus, protams, absolūts intereses trūkums par autovadīšanu.

Protams, šāda auklēšanās Ellenai bieži varēja būt arī nogurdinoša un apnicīga, tomēr priedīgā izteiksme no mammas sejas nekur nepazuda, Jāna kaprīzes un niķus viņa pacieta stoiski.

Patiesībā ir aplam to saukt par paciešanu. Jāns kopā ar visu, kas tam piederējās, bija Ellenas pārliecināta izvēle, un viņa prata abu kopdzīves nemierīgākās nianšes izdomāt sev par patīkamām. Viņa ar savu Jānu bija ļoti laimīga tieši šādi, nesot šo nastu. Tomēr jāuzsver, ka Ellena nekad nekļuva par Jāna pazemīgu mājkalpotāju, un papildus tam, ka viss, ko darīja Jāns, bija arī viņas lieta, mamma taču nodarbojās arī pati ar savām lietām – tulkoja, rakstīja dzejoļus un rosījās igauņu bērnu literatūras frontē. Daži mēdz apgalvot, ka Ellena daiļliteratūrā nav paspējusi izdarīt daudz, bet tas, ko viņa izdarīja, notika pateicoties viņas pārliecinātajai mīlestībai.

Visādā ziņā viņiem abiem kopā bija neapstrīdami labi. Ir liela veiksmē atrast sev blakus tādu cilvēku, kura sabiedrība tev nekad, pat ne uz īsu mirkli neapnīk. Turklāt viņu abu savienība nekļuva arī par trulu ieradumu, bet viņus vienoja garīga un fiziska vienprātība un vienāda humora izjūta. Ellena ir teikusi, ka viņu gaume bija tik vienāda, ka par to patiesībā nebija iespējams pat strīdēties.

Jānam bija paradums lasīt savus tekstus Ellenai priekšā, bet bieži klausītājs bija arī kāds draugs vai pat draugu loks. Lasīšana skaļā balsī Jānam laikam ļāva labāk aptvert veselumu, un domu apmaiņa varēja palīdzēt tikt pāri šaubām un dīkstāvēm. Sevišķi izteismīgi prātā palikuši “Vikmana zēni” mūsu Hiumā mājā, tēva bēniņu darbistabā tumšos un vējainos augusta vakaros.

70. gadu vidū mūsu mājās uzradās grāmatiņa mīkstos vākos “Skrien, lai būtu vesels”. Grāmata kļuva par bestselleru un jo sevišķi sajūsmināja tēti Jānu. Jāns nekad nebija bijis orientēts uz fiziskām aktivitātēm, viņa aktīvākais sportiskais vaļasprieks bija šahs. Visādā ziņā Jāns, grāmatas iedvesmots, sāka just interesi par lēnu skrējieni. Viņam gan patika pastaigāties, tomēr raksturīgs bija sēdošs dzīvesveids un, par spīti pastaigām māju apkaimē, nepietiekamas kustības. Grāmatā veselības skrējiens tika uzlūkts kā bēgšana no infarkta vai nāves vispār, un tam bija iespaids.

Iet ārā un “tēlot ākstu” šķita stulbi. Septiņdesmitajos taču veselības skrējiens Igaunijā nebija tik parasts kā pašlaik. Tā nu pilsētas apstākļos Jānam nebija citas iespējas kā skriet pa istabu! Ellenas un Jāna darba kabinetam bija L forma, pie sienām grāmaplaukti, turpat divi rakstāmgaldi un daudz citu mēbeļu. Jāns izstrādāja skrējiena trajektoriju šurpu turpu pa istabu, precīzi izmērot attālumu metros. Svarīgi bija arī sportiskie sasniegumi skaitļu izteismē – cik kilometru cik minūtēs. Viņam patika sekot, kā uzlabojas fiziskā forma un spējas. Skriešanas seanss beidzās vannasistabā, sēžot uz taburetes, ļaujot sviedriem no deguna pilēt bļodā. Sviedru tērcīte varbūt atgādināja inspirācijas uzplūdus – jo spēcīgāka un nepārtrauktāka, jo vērtīgāka!

Kā atceramies, ar skriešanu nodarbojās arī “Ķeizara trakā” Timotejs fon Boks savā kazemātā. Skriešanas motīvs nāca no Jāna paša pieredzes un to viņš domās attīstīja gan skriešanas laikā, gan tecinādams bļodā sviedrus.

Iepriekš tika pieminēts Jāna holēriskais raksturs. Vētru varēja sacelt bikšu kabatā neesošs kabalakats, kad tēvs gatavojās iet uz apnicīgu sapulci (tieši tagad, kad “sākuši gāzties puņķi”, kā viņš, uznākot iedvesmai, naturālistiskā priekā mēdza to aprakstīt), mezglā sametusies kurpju saite vai notrūkusi krekla poga, vārdu sakot, sīkumi. Velni lidoja pa labi un pa kreisi (tiesa, ar *velnu* Jāna slikto vārdu repertuārs gandrīz arī aprobežojās, un viņa lamas bija bezpersoniskas, ne pret vienu klātesošo tās nebija vērstas), taču mamma vadīja situāciju ar stingru roku kā jahtu vētrainā Tallinas līci. Ne jau velti Ellena bija kādreizējā Padomju Savienības meistare burāšanā *Hai* klasē.

Kādā intervijā Ellena ir apgalvojusi, ka viņa nekad nav kūšājusi pāri malām. Viņa saglabāja rimtu mieru, nezaudējot savaldību arī tad, kad Jāns “auroja kā traks”.

Jāns gan varēja pacelt balsi un aizcirst durvis tā, ka apmetums bira, tomēr viņš nebija ļaunatminīgs. Viņš bija kā dabas parādība, kā pērkona negaiss, kad pēc briesmīga spēriena no mākoņu masas parādās saule un uz priežu zariem laistās lietus lāses. Tēvs dusmas sevī neuzkrāja, laikā starp īsajiem pērkona negaisiem bija visnotaļ patīkams un kulturāls pieradināts rakstnieks un draudzīgs ģimenes loceklis.

Jānam patika rūpīgi darināti priekšmeti, viņā varēja izsaukt sajūsmu skaists, ar ādu pārvilkts krēsls, krietns, pamatīgs grāmatplaukts vai pildspalva ar zeltainu uzgali. Estētisku prieku viņam sagādāja arī skaista, tīra un sakārtota vide, kādu varēja atrast, piemēram, Somijā, uz kuru reizēm palaida padomju rakstniekus un kura atgādināja pirmskara Igauniju. Turpretī padomiski pelēka, nodilusi, bedraina un nekopta apkārtējā vide ar piemīzītām pavārtēm viņu nomāca un kaitināja. Viņa romānos ir daudz košu, smaržīgu un knakšķošu priekšmetu aprakstu. Taču štruntīgs, brūkošs sēdamais (krievu būšana! tā toreiz teica) varēja viņu saniknot, un, ja nu kāds no maniem vecākiem centās to salabot, tad tēvs tas vis nebija. Un viņš nepielika nekādus pūliņus, lai kaut ko no labajām lietām iegūtu savā īpašumā, pietika, ja tās atrada vietu viņa grāmatu personāžu dzīvē.

Jāna attieksme pret grāmatām bija īpaša, ne ar ko citu nesalīdzināma. Grāmata, kā zināms, ir sevišķa parādība, kas itin nekādi nav iekļaujama pie lietām, un arī attieksmei pret to jābūt citai. Grāmatai ir vienlīdzīgs statuss ar dzīvu būtni, tās priekšā ir iemesls just godbijību, jo sevišķi, ja tavs idejiskais brālis ir Alberts Šveicers.

Ja Jāna rokās nonāca kāda agrāk neredzēta vai arī no seniem laikiem pazīstama grāmata, viņš bija gatavs acumirkli tajā iegrimt. Parasti viņš palika stāvam, kur nu bija, mazliet sakumpis, noliecis galvu pār lappusēm. Viņš neteica neko virspusīgu, sak, paskat vien, šo grāmatu kādreiz vajadzētu izpētīt pamatīgāk, nē, Jāns grāmatu pamatīgi izpētīja t ū l ī t. Viņš nekaunējās izrādīt sajūsmu vai profesionālu skaudību. Ja grāmata bija saistoša, drīz vien bija dzirdama smieklu šalts vai kāda cita atzinības izpausme. Ja gadījās, ka tā bija ļoti interesanta grāmata vācu valodā, tad Jāns reizēm nolēma, ka ir tīrā laika šķiešana lasīt tāpat, vajadzētu to pie reizes arī iztulkot. Tā notika, piemēram, ar Stefana Cveiga “Vakarējo pasauli”. Tomēr tas

bija izņēmums, jo citādi būtu palikuši neuzrakstīti viņa paša romāni. Tomēr cilvēki, kas ap viņu darbojās 8
realitātē un fantāzijā, viņu interesēja vēl daudz vairāk nekā grāmatas.

—
Katra grāmata vis nebija svēta. Reiz gāju lūgt tēvam padomu ķīmijā un rādīju jautājumu savā mācību grāmatā. Pie mums pašlaik viesojās kāds radnieks, un viņi abi sarunājās. Precīzi neatceros, no kā uzmilza konflikts, acīmredzot es nespēju saprast kaut ko vienkāršu vai arī tēvam nebija vēlēšanās nodarboties ar ķīmiju, visādā ziņā mana ķīmijas mācību grāmata lielā ātrumā aizlidoja cauri istabai kā balta vārna, saslietiem spārniem nokrītot tālākajā kaktā.

Par spīti vardarbībai pret mācību grāmatu, tētim Jānam bija ārkārtīgi svarīgi, lai bērni labi mācītos. Viņš mīlēja perfektumu un centību mācību darbā, un skaitliskie rezultāti dienasgrāmatā vai liecībā bija būtiski. Droši vien viņš no saviem bērniem gaidīja tikpat auglīgu piepūli un nevainojamas liecības, kādas bija bijušas viņam pašam, un kaut kādi nožēlojami trijnieki, par divniekiem nerunājot, ievainoja viņa vajadzību pēc sasniegumiem un godkāri. Kad es, beidzot septīto klasi, igauņu valodas eksāmenā saņēmu četrinieku, tēvs teica, ka galvu jau nu viņš man par to neglaudīs. Ka vienīgā iespējamā atzīme igauņu valodā, protams, ir tīrs piecnieks! Manas viduvējās sekmes mācībās tēvā bieži izraisīja piktumu, un manā pirmsvidusskolas vecumā mēs viens no otra uz vairākiem gadiem distancējāmies.

Turklāt tēvs man neļāva ņemt suni, kas bija manu agro jaunības gadu vienīgais nopietnais sapnis, un tā nu mēs bijām savstarpēji viens otrā vilušies. Mamma, protams, centās, mūsu nesaskaņas klievēt.

—
Bērna dzīve šajā pasaulē ir kā putniņam uz zara vai maijvabolei ceriņu krūmā – viņa laime nav atkarīga no tā, kādā valsts iekārtā ceriņš zied. Ciniski, tomēr savā ziņā “padomju varas auglīgie apstākļi” iemācīja ģimenēm un draugiem turēties kopā ciešāk. Mājās mierīgi varēja brūķēt muti un svaidīties ar karātavu humoru par varu. Tēva ievads “Vai tu mēli aiz zobiem turēt proti?” pirms kādas pagrīdes ziņas mūs saliedēja gluži kā slepenas biedrības biedrus. Septiņdesmito gadu beigās tēvs man bieži teica: “Atceries, bērns, pašlaik ir ļoti sūdzīgi laiki.” Lai es prastu ievērot un būt nomodā un nepielāgotos uzskatīt nomācošo par normālu.

Par spīti tam liksmes netrūka. Uzjautrinošs paradums bija sarunāšanās savā starpā un tuvāko draugu lokā ar krievu akcentu un bezgalīga ņirgāšanās par padomju realitāti. Izplatīts ventilēšanas veids bija dalīšanās ar anekdotēm. Neatņemamu ikdienas sastāvdaļu veidoja vārdu spēles un visāda valodas sagrozīšana.

Tā kā pieaugusi es dzīvoju netālu no vecākiem, tad gandrīz katru dienu iegriezpos pie viņiem Harju ielā. Vecumā pēc insultiem tēvs pamazām pārstāja sēdēt pie rakstāmgalda, un tik ierastā rakstāmmašīnas klaboņa apklusā. Ellena pati sāka ievadīt viņa rokkrakstus datorā, jo tēvs zaudēja māku rakstīt ar mašīnu, bet datoru, pats par sevi saprotams, nicināja.

Doma par savas laicīgās dzīves galīgumu vecajam Jānam nepavisam nepatika. Garīgo un fizisko spēju sarukšana viņā neizraisīja nekādas filozofiskas domas par aiziešanu, bet vienkārši padarīja nīgru. Viņš būtu gribējis pārspēt vidējo nemirstīgo arī fiziskajā plānā. Toties jo vairāk man bija iespējams kopā ar māti un tēvu svinēt krēslas stundu, reizēm jau priekšpusdienā. Mirkli, apstājies! es bieži nodomāju arī

toreiz, kad labākās dienas jau bija garām, un mēs kopā tāpat vien grimām domās un ieklausījāmies kovārņu brēkā aiz loga debesīs virs sarkanajiem dakstiņu jumtiem. 9

***

No igauņu valodas tulkojusi Maima Grīnberga

Jāns Kross, nesatricināmais centrs

Esejas autore Mārja Unduska uzstājas Jāna Krosa 100. jubilejai veltītajā seminārā Tallinā 2020. gada februārī

Foto: Maima Grīnberga